

UNIVERSITATEA "BABEȘ-BOLYAI" CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”

TEZĂ DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:

ACAD. PROF. UNIV. DR. IOAN-AUREL POP

Student-doctorand:

IOANA-TEREZIA POP

Cluj-Napoca

2017

UNIVERSITATEA "BABEȘ-BOLYAI" CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”

*Societatea maramureșană în secolele XIV-XVI:
nobili și relații între familiile comitatului Maramureș*

- REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT -

Conducător de doctorat:

Acad. Prof. Univ. Dr. Ioan-Aurel Pop

Student-doctorand:

Ioana-Terezia Pop

Cluj-Napoca

2017

Cuprins

Introducere la studiul nobilimii maramureșene în Evul Mediu.....	5
Scurt parcurs istoriografic privind studiul comitatului Maramureș.....	17
<i>Documente privind comitatul Maramureș.....</i>	<i>17</i>
<i>Scurt parcurs istoriografic privind studiul nobilimii din Regatul Ungariei și din comitatul Maramureș.....</i>	<i>20</i>
Mărturii despre Maramureș din secolul al XV-lea și secolul al XVI-lea.....	21
Existența Maramureșului dovedită în scrierile cronicarilor secolului al XVII-lea..	21
Scrieri privind comitatul Maramureș în prima parte a secolului al XX-lea.....	22
Nobilimea Regatului Ungariei și comitatul Maramureș în perioada comunistă.....	24
Perioada postdecembristă și scrisul privind nobilimea Regatului Ungariei.....	28
și a comitatului Maramureș.....	28
Noi direcții de cercetare.....	32
<i>Considerații finale – spre ce se îndreaptă istoriografia românească?.....</i>	<i>32</i>
Capitolul 1. Date generale despre Regatul Ungariei de la angevini la Mohács (1301-1526).....	40
1.1 <i>Formarea Regatului Ungariei și dinastia arpadiană.....</i>	<i>40</i>
1.2 <i>Regatul Ungariei sub conducerea dinastiei de Anjou.....</i>	<i>43</i>
1.3 <i>Regatul Ungariei în timpul dinastiilor Luxemburg, Jagello, Habsburg și Hunyadi.....</i>	<i>45</i>
1.4 <i>Regatul Ungariei sub ultimii regi din dinastia Jagello.....</i>	<i>49</i>
Capitolul 2. Comitatul Maramureș în secolele XIV-XVI.....	52
2.1 <i>Cadrul geografic.....</i>	<i>52</i>
2.2 <i>Toponimia Țării Maramureșului.....</i>	<i>60</i>
2.3 <i>Evenimente.....</i>	<i>63</i>
2.4 <i>Aspecte ale credinței în comitatul Maramureș.....</i>	<i>76</i>
2.4.1 <i>Comitatul Maramureș și credința de factură apuseană.....</i>	<i>76</i>
2.4.2 <i>Comitatul Maramureș și credința de factură răsăriteană.....</i>	<i>81</i>
2.4.3 <i>Mărturii despre preoți și edificii religioase maramureșene.....</i>	<i>87</i>
<i>Considerații finale.....</i>	<i>96</i>

Capitolul 3. Nobilimea din comitatul Maramureș.....	98
3.1 Statutul juridic al nobilimii în Regatul Ungariei.....	101
3.2 Nobilimea din Regatul Ungariei. Aspecte generale.....	109
3.3 Dobândirea statutului nobiliar în comitatul Maramureș.....	116
3.4 Deținerea moșiilor în comitatul Maramureș.....	118
<i>Considerații finale</i>	146
Capitolul 4. Societatea comitatului Maramureș în Evul Mediu.....	149
4.1 Antroponimia din comitatul Maramureș.....	149
4.1.1 Antroponimia masculină.....	152
4.1.2 Antroponimia feminină.....	154
4.2 Familia nobiliară din Regatul Ungariei.....	155
4.2.1 Cadrul spiritual.....	158
4.2.2 Cadrul secular.....	160
4.2.3 Familia în comitatul Maramureș.....	162
4.3 Participarea nobilimii maramureșene la viața publică a comitatului.....	167
4.3.1 Magistratul comitatului: <i>comes, vicecomes et judex nobilium</i>	171
4.3.2 <i>Homo regius</i>	177
4.3.3 <i>Vicinus et commetaneus</i>	185
4.4 Studiu de caz: <i>Petru Gherheș de Sarasău</i>	192
<i>Considerații finale privind familia nobiliară maramureșană</i>	198
Considerații finale la studiul societății nobiliare maramureșene medievale.....	201
Bibliografie selectivă.....	206
Anexa 1: Județul Maramureș și comitatul Maramureș.....	219
Anexa 2: Mărturii arheologice privind bisericile din comitatul Maramureș de la sud de Tisa.....	221
Anexa 3: Registrul așezărilor din Maramureșul Istoric.....	230
Anexa 4: Funcțiile nobililor români maramureșeni din comitatul Maramureș.....	249
Anexa 5: Petru Gherheș de Sarasău – arbore genealogic.....	271

Cuvinte cheie: istorie socială, comitatul Maramureș, comitat nobiliar, nobilime, români, secolele XIV-XVI

Nobilimea a fost una din categoriile sociale cu rol important în Regatul Ungariei, prin lucrarea de față propunem aducerea de contribuții la cunoașterea acestei categorii din comitatul Maramureș. Această categorie era în strânsă relație atât cu cei care se rugau cât și cu cei care munceau pământul. Ordinele călugărești împreună cu clerul diecezan erau categoria socială care avea grijă de sufletele nobililor, de aspecte ce țineau de familie și de sacramente. Totodată nobilimea contribuia adesea la bunul demers al slujirii religioase prin ctitorirea de biserici, altare, sau prin alte aporturi financiare. În schimb, cu cealaltă categorie socială, iobagii și țăranii care locuiau pe moșiile nobiliare, relația nobililor era economică. Aceștia aveau nevoie de forță de muncă care să le lucreze sesiile și pământurile de arătură, pentru aceasta aveau nevoie de un număr cât mai numeros de iobagi. Totodată aceștia certificau puterea nobililor dar și participau la campanii militare. Iobagii, în schimb, depindeau de nobili în două chestiuni. În primul rând pentru traiul lor zilnic iar în al doilea rând din punct de vedere juridic deoarece lor le lipsea această putere.

O relație importantă pentru nobilime este cea pe care o avea cu regii Ungariei. Din această legătură locuitorii regatului beneficiau de calitatea de nobil, deoarece regii erau cei care ofereau titlurile nobiliare și tot ei le retrăgeau. Nobilii erau cei care ajungeau în oficii importante în instituțiile regatului. În comitate, de exemplu, puteau deține slujba cea mai înaltă de comite sau următoarea în rang, de vicecomite. Pentru mica nobilime din comitate erau mai accesibile și mai frecvente slujbele: juzi ai nobililor (cu atribuții juridice la nivel comitatens), oameni de mărturie ai regelui, vecini sau megieși. Adesea nobilimea din comitate putea fi întâlnită la dietele regatului sau la scaunele de judecată organizate de regi, palatin sau judele curiei. Datorită rolului însemnat pe care l-a ocupat mai ales în demersul instituirii instituției comitatense, dar și datorită oficiilor însemnate ocupate în Regatul Ungariei, nobilimea este un element important de studiu.

Prezenta lucrare este un studiu de istorie socială a comitatului Maramureș în secolele XIV-XVI. Mai exact, spațiul geografic al comitatului Maramureș aflat la sud de râul Tisa. Din punct de vedere cronologic limitele au fost fixate între jumătatea secolului al XIV-lea (perioada din care încep să fie consemnate mai multe informații despre nobilii maramureșeni) și anul 1526. Dacă în Regatul Ungariei comitatul, ca unitate administrativă,

este consolidat în secolul al XIII-lea, în comitatul Maramureș, în schimb, acest lucru se observă doar pe finalul secolului al XIV-lea, fiind printre ultimele comitate din regat. De asemenea pe baza documentelor se poate observa gradul mare de participare a nobilimii mici locale în oficiile comitatense.

Înscrisurile medievale emise de locuri de adevărire, de cancelaria regală, sau cea palatinală, dar și cele emise de scaunul de judecată al comitatului Maramureș au fost cele din rândul cărora s-au ivit o serie de întrebări de cercetare. Printre întrebările de cercetare cu care am pornit acest demers se numără: dacă documentele pe care le-am consultat pot crea cadrul unui studiu cu caracter social pentru comitatul Maramureș. Ne-am întrebat, de asemenea, în ce măsură decretele elaborate de regi și de diete se regăsesc în realitățile comitatului Maramureș. Totodată s-a ivit și întrebarea: în ce măsură putem observa un tipar al stăpânirii moșiilor în comitat. O direcție de studiu a deschis și problema antroponimelor. Întrebarea în privința acestora a fost în ce măsură au fost adoptate nume noi (venite pe filieră apuseană) sau s-a continuat folosirea celor tipice românești.

Metoda de lucru a constat în analiza documentelor care au avut ca subiect evenimente în care subiecții principali erau nobilii de la sud de Tisa. Mai concret, a fost urmărit un fenomen care apărea în mod constant, de exemplu problema stăpânirii de pământ, aspect ce se regăsește în mare parte din documentele cercetate. S-a apelat la metoda analitică pentru a întregi și clarifica informații descoperite în urma parcurgerii documentelor. Menționăm aici apelul la studii de specialitate, în special la cele de istorie socială, care au în vedere aspecte privind comitatul Maramureș și nobilimea acestuia. Am apelat și la metoda inductivă în special în privința reconstituirii unor aspecte ce țin de familiile nobililor. Am utilizat și metoda statistică pentru a evalua cantitativ numărul nobililor care au participat activ la viața publică în comitatul Maramureș. Informații importante au fost puse în valoare cu ajutorul unor instrumente sinoptice, prezentate în anexe.

Lucrarea are următoarea structură: „Introducere”, „Scurt parcurs la istoriografic al studiului nobilimii maramureșene”. Această parte introductivă a fost urmată de patru capitole: „Date generale despre Regatul Ungariei de la angevini la Mohács (1301-1526)”, „Comitatul Maramureș în secolele XIV-XVI”, „Nobilimea din comitatul Maramureș în Evul Mediu” și „Societatea comitatului Maramureș în Evul Mediu”.

Procesul de integrare a țării Maramureșului în Regatul Ungariei a avut anumite efecte. Aceste urmări (la nivel instituțional în special) pot fi observate în cercetarea de față,

datorită elementelor desprinse din diplomele emise de diferite cancelarii și locuri de adeverire.

Bazându-ne pe un număr de documente medievale de diferite proveniențe, s-a putut aduce o contribuție la istoriografia românească privind nobilimea românească a Regatului Ungariei. Deși atenția cărturarilor și a istoricilor a fost atrasă în nenumărate rânduri de specificul comitatului Maramureș, o istorie socială a nobilimii românești nu a putut fi găsită printre studiile disponibile. Aspectele tratate de-a lungul timpului au privit ilustrarea bogățiilor naturale ale zonei sau conturarea unor evenimente istorice definitorii pentru locuitorii regiunii maramureșene. Evenimentul cel mai important petrecut în Maramureșul secolului al XIV-lea, și care a obligat regalitatea maghiară să stopeze dorința de expansiune, a fost gestul voievodului Bogdan. Acest conducător local a renunțat la dependența sa de regele Ungariei medievale și a ales să treacă la est de Carpați, pentru a realiza bazele unui domeniu administrat de conducători români, Moldova. Alt aspect tratat în istoriografia românească a fost specificul bizantin al regiunii, prin studiile privind bisericile și mănăstirile din satele maramureșenilor. Printre aceste studii, privind lăcașurile de cult, o atenție deosebită a fost îndreptată asupra centrului religios de la Peri, azi în Ucraina. Nobilimea comitatului a fost cercetată potrivit unei documentări acurate, a numeroaselor studii generale care priveau nobilimea de pe actualul teritoriu al României. Studiile de genealogie sau micile monografii privind satele comitatului sunt o contribuție semnificativă a începutului mileniului III. O monografie potrivită pentru comitat deținem până în acest moment doar pentru secolul al XIV-lea datorită lui Radu Popa. Un studiu exhaustiv privind Evul Mediu rămâne un deziderat pentru istoriografia românească.

Aceasta fiind situația istoriografiei românești, cercetarea societății nobiliare românești din Maramureș completează informațiile existente. Totodată, s-a putut constata că acest demers a fost posibil doar datorită împletirii informațiilor existente cu o relecturare a faptelor din diplomele ce cuprind aspecte ale viețuirii din comitat. Această reparcurgere a documentelor a fost cea care a oferit informațiile necesare realizării unui studiu privind societatea românească medievală.

Readucerea pe masa de lucru a studierii comitatului Maramureș a oferit informații privind specificul acestei regiuni. Primul aspect prin care se remarcă este trecerea de la menționarea documentară primară, de pădure, la conturarea unei formațiuni a voievodatului și a cnezatelor în care românii erau organizați. Peste aceste instituții s-a suprapus apoi cea a comitatului impusă de Regatul Ungariei, începând cu secolul al XIV-

lea, dar consolidată abia la finalul veacului menționat. Comitatul maramureșan a fost organizat potrivit unităților administrative asemănătoare din Ungaria. Anume, dispuneau de un comite desemnat de rege, de un vicecomite care era ales de comite, de patru juzi ai nobililor dintre cei mai însemnați nobili, de asesori jurați. Numiții oficiali erau cei care reprezentau regele în comitat. Schimbarea insușiilor de conducere a Maramureșului a survenit după părăsirea Maramureșului de către voievodul necredincios Bogdan. În ultimele decade ale secolului al XIV-lea, datorită funcționării scaunului de judecată comitatens putem puncta că Maramureșul se îndrepta spre o integrare cvasitotală în Regatul Ungariei. Spunem aceasta deoarece fiind un teritoriu de graniță, cu puternică identitate locală, Maramureșul nu a ajuns să fie un comitat în care să rezideze toate aspectele ce identificau specificul comitatelor maghiare. Un aspect la care ne referim este cel al credinței.

Regii Ungariei erau conștienți de specificul multilingvistic, multiethnic și multiconfesional al locuitorilor regatului pe care îl cărmuiau. Problema românilor schismatici nu le era nicidecum străină. În Maramureș se petrece un lucru interesant la finalul secolului al XIV-lea. Cei doi comiți apelează la patriarhul Constantinopolului pentru a acorda mănăstirii moștenite de ei dreptul de stavropighie, adică răspundea direct în fața patriarhului. Precum se poate remarca din cercetările de până acum, Peri a fost un important centru de credință răsăriteană din partea de est a Regatului Ungariei. Acțiuni concrete care să contrabalanseze aceste dorințe ale nobilimii locale nu pot fi percepute documentar, deși în secolele al XIV-lea sau al XV-lea au existat reacții de îngrădire a tendințelor răsăritene ale românilor din regat. Totuși, mănăstirea Peri primește, cu aprobarea regilor, domeniul. Totodată, în probleme privind cotopirea moșiilor mănăstirii, regii realizează o judecată justă în favoarea călugărilor mănăstirii, cărora li s-au încărcat drepturile de către tendința de expansiune din propriile hotare ale juzilor și juraților orașului Câmpulung la Tisa.

Desigur, sunt înregistrate documentar sau arheologic o serie de biserici, mănăstiri și preoții acestora. Despre preoții menționați documentar putem spune că erau din familii nobiliare bune ale regatului. Dintre cele mai cunoscute și controversate lăcașuri de cult sunt cele trei biserici de piatră din Giulești, Cuhea (azi Bogdan Vodă) și Sarasău. Deși au fost construite de alți meșteri decât cei locali, considerăm că totuși în ele este posibil să se fi slujit după ritul răsăritean (așteptăm totuși studii care să clarifice această direcție). Una

din problemele nerezolvate de istoriografia românească este soluționarea existenței sacristiei (element specific bisericilor apusene) la biserica din Cuhea.

Organizarea catolică a comitatului a fost un proces necesar după așezarea coloniștilor ce au dus la formarea celor cinci orașe regale ale comitatului (Hust, Visc, Teceu, Câmpulung la Tisa și Sighet), dar și a tăietorilor de sare de la Coștiui. Considerăm că extinderea credinței catolice în regat nu a pătruns dincolo de aceste centre și de mănăstirea paulinilor de la Remeți, care nu a avut o existență de lungă durată în viața comitatului. Locașurile de cult în satele maramureșene sunt și azi o minoritate (Coștiui, Vișeu de Sus și Borșa). Acest fapt poate indica o continuitate a tradițiilor bizantine în regiune.

După pătrunderea conducerii maghiare au apărut în cronicile ungare, cronicile moldovenești sau în rapoartele solilor detalii despre specificul maramureșan. Acesta era renumit potrivit viziunii acestora datorită sării, a apelor, dar și datorită specificului sălbatic al regiunilor de graniță. Chiar și numele comitatului poate fi atribuit unui element al bogăției solului, marmură. Totuși mai plauzibilă ar fi relaționarea numelui comitatului cu apa Mara, care în Evul Mediu avea o formă apropiată de cea a denumirii comitatului.

Alt aspect care atrage atenția și asupra căruia au fost oferite informații a fost familia nobiliară. Această unitate de bază a societății a fost atinsă de elemente maghiare. Acest aspect se poate observa din analiza antroponimelor prezente la nivel comitatens. Pe lângă nume de certă proveniență românească, au fost întâlnite nume provenite din calendarul catolic. Dintre cele venite pe filieră maghiară amintim: Benedict, Carol, Clement sau Leonard, iar pentru femei Caterina sau Margareta. Deși era comun în secolul al XIV-lea ca apariția documentară a nobililor să fie identificată potrivit numelui propriu și al tatălui, din secolul al XV-lea, pe final, se adoptă numele de familie prin care se putea identifica relativ mai ușor un nobil de altul. Tiparul prin care era denumit un nobil era potrivit exemplului: Petru Gherheș, fiul lui Ioan Gherheș de Sarasău. Mai mereu când se făcea referire la nobili sau nobile în documente, ei apar în relație cu rudenia (părinți, unchi, bunici, frați) sau cu oficiul pe care îl practicau în comitat sau înafara comitatului, unde era cazul.

Familia comitatului se caracterizează prin încheierea de căsătorii între locuitorii din același sat sau din sate aflate la distanță unele de altele. De asemenea, s-au găsit extrem de puține situații în care soțul sau soția să se fi recăsătorit după moartea partenerului de viață. Soții pot fi identificați în documente împreună, în timp ce se află în dispute cu alți nobili în

privința stăpânirii de moșii, în situații în care dobândesc moșii împreună, în situații de zălogiri.

Apoi în privința societății comitatului se poate menționa că majoritatea problemelor care se iscau între diferiți membri ai comunității se iscau datorită unor pământuri în pricină. De asemenea, nobilii maramureșeni au putut fi identificați în toate oficiile de conducere sau de realizare a judecăților și anume: comite, vicecomite, jude al nobililor, om de mărturie regesc (palatinal sau al judeului curiei), arbitru, vecin sau megieș. Organul care soluționa pricinile minore ale comitatului era scaunul de judecată organizat la Sighet în zilele de marți și care era condus de magistratul orașului (comite sau vicecomite, cei patru juzi ai nobililor, asesori jurați, notari). În soluționarea unor practici minore ce priveau înțelegeri între nobili aveau un rol important arbitrii, acei bărbați nobili care soluționau mersul unor hotare, împărțirea unor moșii.

Oamenii de mărturie ai regelui, ai palatinului sau ai judeului curiei erau cei care reprezentau voința celui care l-a delegat cu o misiune în comitat, iar misiunea sa era validă doar împreună cu trimisul unui loc de adevărire (pentru Maramureș era Conventul din Lelesz). Acești oameni de mărturie în soluționarea pricinilor care le-au fost încredințate colaborau cu vecinii și megieșii nobililor în litigiu sau a moșiilor în pricină. Mărturia orală era cea mai credibilă și singura care exista la nivelul unei societăți, scrisul era apanajul doar unui număr extrem de restrâns de persoane, din acest considerent vecinii și megieșii erau personaje indispensabile.

Stăpânirea pământului poate fi și ea observată prin numeroasele exemple care au fost cercetate. Acest aspect era esențial pentru o persoană, deoarece îi conferea automat calitatea de nobil. Decretele emise de regi și cutumele existente la nivelul regatului au fost întâlnite și în cazul Maramureșului. Au fost desemnate persoane ca să primească cu titlul de nouă donație moșii datorită unor servicii credincioase aduse coroanei. De altfel, potrivit prescripțiilor, nobilii maramureșeni își arătau frecvent fidelitatea prin participare la campanii militare sau prin suportarea unor cheltuieli necesare regatului. De asemenea aspecte pe care le priveau pe fetele familiilor nobiliare a putut fi observată îndeaproape, în special prin cazul de *prefactio*. Acest lucru a putut fi urmărit în privința lui Petru Gherheș de Sarasău care reușește să dobândească câteva moșii datorită mamei sale, care obținuse dreptul legal de prefacere în bărbat pentru a moșteni pământurile fratelui său care rămăsese fără urmași. Totodată a fost constatată oferirea părții de bunuri mobile fiicelor, pătrimea fiicei, dar și zestrea care se oferea văduvei. În privința văduvelor s-a remarcat cum, potrivit

cutumelor regatului, puteau rămâne pe moșia soțului atât timp cât trăiau și cât timp nu se recăsătoreau. Desigur, se regăsește în problematica stăpânirii de pământ și ieșirea din indiviziune a nobililor, zălogirea și donația de moșii.

La final de studiu ne permitem să afirmăm și să dorim, prin această lucrare, stârnirea interesului de cercetare asupra comitatului Maramureș și a altor spații aparent ne semnificative ale regatului. În același timp ne permitem să sugerăm noi direcții de cercetare care au putut fi întrezărite. Un deziderat al studierii nobilimii maramureșene este întregirea informațiilor cu faptele și familiile de la nord de Tisa. De asemenea, examinarea relațiilor nobilimii maramureșene cu nobilimea din Bereg, Ung și Ugocea deoarece diplomele lasă să se întrevadă, nu de puține ori, o relație între aceste unități administrative vecine. Mai mult, noi surse arhivistice sunt o cerință pertinentă pentru întregirea corpului documentar disponibil în momentul de față. Totodată ar fi utilă și corelarea informațiilor despre societatea comitatului Maramureș cu date privind societatea comitatelor nobiliare românești atât de la vest de Transilvania cât și din interiorul arcului carpatic.

Studiul nobilimii maramureșene și a societății în care aceasta își desfășura activitatea este binevenit pentru a putea considera nuanțele regionale de administrare ale Regatului Ungariei. Aceste „devieri” de la normă (a comitatelor locuite de români de credință răsăriteană) au fost cunoscute de regi, dar aprobate tacit și supravegheate pentru a păstra pacea regatului, dezideratul guvernării oricărui rege.